

Неля ЧОРНА

## ШЛЯХИ УДОСКОНАЛЕННЯ ІННОВАЦІЙНО-ІНВЕСТИЦІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ АГРАРНОГО БІЗНЕСУ В УКРАЇНІ

*Розглянуто інноваційно-інвестиційне забезпечення аграрного бізнесу України в сучасних умовах. Обґрунтовано проблеми залучення інвестицій в агропродовольчий сектор. Вказано на необхідність інноваційної спрямованості підприємств аграрного бізнесу. Запропоновано шляхи оптимізації інноваційно-інвестиційної діяльності на основі державної аграрної політики.*

*The innovative-investment providing of agrarian business of Ukraine is considered in modern terms. Grounded problems of bringing in of investments in a agri-food sector. It is indicated on the necessity of innovative orientation of enterprises of agrarian business. The ways of optimization of innovative-investment activity are offered on the basis of public agrarian policy.*

Функціонування агропромислового комплексу нашої держави задекларовано як один із пріоритетних напрямів економіки України й одна із необхідних умов її національної безпеки. Адже саме від його розвитку і діяльності безпосередньо залежать обсяги продовольчого ринку, зайнятість сільського населення, відродження села, наявність споживчих товарів у громадян.

Нині в аграрному бізнесі України склалась ситуація, що потребує постійного збільшення інвестиційних ресурсів, а можливості задоволення таких потреб поступово зменшуються. Причиною несприятливого стану сільського господарства як в Україні загалом, так і в окремих її областях можна вважати нехтування фінансовими чинниками ринкового середовища. Отже, за умов обмеженості внутрішніх ресурсів актуальним стало питання залучення інвестицій в АПК України з метою поліпшення матеріально-технічного і фінансового забезпечення галузі.

Інвестиції є основою відтворення виробничого потенціалу аграрного сектору економіки. Уповільнення інвестиційних процесів – одна з головних причин кризових явищ, що спостерігаються в більшій частині сільськогосподарських підприємств. Аграрний сектор економіки в сучасних умовах потребує значних вкладень. Для цього необхідно використовувати всі можливі інвестиційні ресурси.

Інноваційна діяльність є важливою складовою прискорення розвитку сільського господарства. Її результативність залежить від професійного рівня наукових кадрів та спеціалістів сільськогосподарського виробництва.

Аграрна наука має великий потенціал, проте він використовується недостатньою мірою і щороку втрачається. В умовах постійного зменшення обсягів бюджетних коштів на наукові розробки швидкими темпами скорочується чисельність наукових працівників і винахідників, що негативно позначається як на кількості, так і на якості новостворюваних розробок. Авторські права на інноваційні розробки недостатньо захищені, а відсутність налагодженої системи економічних відносин між учасниками інноваційного процесу не стимулює впровадження новацій у виробництво. Впровадження та ринкове освоєння інновацій стримується також рядом інших чинників, серед яких найвагомішими є низька платоспроможність господарств і відсутність достовірної й повної інформації про новітні вітчизняні наукові розробки в галузі сільського господарства.

За цих умов особливо гостро постає потреба переосмислення аграрної політики, визначення чіткої мети, завдань, механізмів та етапів її реалізації. Означена проблема набуває особливої актуальності у світлі процесів глобалізації і зумовлена необхідністю створення високоефективного, конкурентоспроможного аграрного підприємництва, здатного підтримувати продовольчу безпеку країни, вирішувати соціальні проблеми села, зберегти селянство як носія генетичного коду нації, його культуру та духовність.

Вивченню питань, пов'язаних із необхідністю залучення інвестицій в аграрний сектор економіки, приділяли увагу такі дослідники, як В. Г. Андрійчук, П. Ф. Гайдучський, В. М. Гєєць, Б. М. Данилишин, М. І. Долішній, С. І. Дорогунцов, М. І. Кісіль, М. Ю. Коденська, С. М. Кваша, П. Т. Саблук, П. А. Стецюк, Г. В. Черевко, М. Г. Чумаченко.

Проблеми інновацій та інноваційної інфраструктури досліджували зарубіжні вчені: Г. Бірман, В. Говард, П. Друкер, Б. Жуль, М. Калецькі, Е. Менсфілд, Б. Санто, Б. Твіс, П. Уайт, Р. Уотермен, Г. Фрідман, К. Фрімен, Д. Хал, С. Шмідт, Й. Шумпетер та ін. Вітчизняні вчені М. Туган-Барановський і М. Кондратьєв також зробили істотний внесок в інноваційну теорію.

В Україні і країнах СНД цей напрям продовжували і розвивали В. Александрова, Л. Антонюк, Ю. Багал, А. Гальчинський, М. Герасимчук, Н. Гончарова, І. Дахно, Г. Добров, С. Захарін, Т. Єфименко, Б. Кваснюк, І. Лукінов, С. Пономаренко, В. Трегубчук та ін.

Проте більшість з опублікованих робіт готувалися в умовах становлення України як незалежної держави, і тому в них не повною мірою знайшли своє відображення нові проблеми інноваційно-інвестиційного забезпечення розвитку аграрного бізнесу.

Метою роботи є аналіз тенденцій та визначення перспектив та пріоритетних напрямків інноваційно-інвестиційного розвитку аграрного бізнесу в Україні.

Для ефективного розвитку сільського господарства України необхідне становлення в країні активно функціонуючого фінансового ринку, формування інтегрованої системи взаємозв'язків з міжнародними фінансовими потоками, підвищення рівня інвестиційної забезпеченості сільськогосподарських підприємств. Структура та обсяги інвестиційної діяльності на рівні кожного суб'єкта господарювання є головними факторами, що обумовлюють інвестиційний розвиток країни [1].

Аграрний сектор займає важливе місце в економіці України, тут виробляється 11–15% валової продукції, однак на галузь припадає лише 3,7–5,0% інвестицій в економіку країни. Сільське господарство України разом з іншими складовими АПК забезпечує близько 30% валового внутрішнього продукту, зайнятість майже третини працюючого населення, виробництво 95% товарів масового вжитку [8].

Потреби в інвестиціях у сільське господарство України на даний час дуже значні, тому важливо забезпечити мобілізацію всіх можливих інвестиційних ресурсів. Залучення коштів приватних інвесторів як інвестиційного джерела є на сучасному етапі економічного розвитку найважливішим завданням. Це свідчить про наявність достатньо високих резервів для інвестування виробничого середовища.

Міжнародні експерти прогнозують, що капіталовкладення в український агропромисловий комплекс у період з 2010 р. до 2012 р. становитимуть близько 1 млрд. 870 млн. дол. США. Велику частину капіталовкладень складуть позикові кошти. В Україні загальний обсяг інвестицій в АПК в 2010 р. становив 60 млрд. грн. Упродовж попередніх 18 років в АПК надійшло близько 2,5 млрд. дол. прямих іноземних інвестицій. В обсягах прямих іноземних інвестицій в усю економіку це становить близько 7%. Але протягом 14 років інвестиції в АПК фактично не надходили. На даний час обставини на світовому ринку продуктів харчування і на внутрішньому ринку склалися так, що АПК став привабливим для інвестицій. Аналітики зазначають, що нині аграрний сектор перетворюється на один із найпривабливіших для інвестування. Ця тенденція має загальносвітовий характер. Збільшення інвестиційної привабливості агропромислового комплексу є основним способом вирішення нинішніх проблем економіки, включаючи її аграрний сектор. Проте велика кількість нереалізованих інвестпроектів в аграрній сфері й невеликі обсяги залучених коштів сигналізують про слабкість української фінансової системи і високі ризики [10].

У сучасному економічному становищі важливе значення має питання залучення інвестицій у АПК України. Однак їхній обсяг і рівень ефективності залишаються вкрай недостатніми через наявність низки чинників, а саме: нестабільність політичної ситуації, специфіка правової діяльності, низька інвестиційна привабливість українського агропромислового комплексу для іноземних інвесторів, недостатній рівень розвитку ринкової інфраструктури та ін. [5].

З огляду на зазначене дослідження можливостей подальшого залучення інвестицій в агропромисловий комплекс України та їхнього ефективного використання, а також розроблення відповідного механізму реалізації цих можливостей є невідкладними завданнями, які потребують негайного вирішення.

Співвідношення, що свідчать про зниження частки сільського господарства у ВВП України, і зменшення частки інвестицій, що спрямовуються на проведення науково-технічних робіт у сільськогосподарських науках є негативними сигналами для потенційних інвесторів. Вирішення питання активізації інноваційної та інвестиційної діяльності в АПК пов'язане зі здійсненням комплексу заходів як на рівні

держави, так і на рівні окремих підприємств. Одним із дієвих способів підвищення інтересу підприємств АПК до фінансування науково-технічних робіт є державне співфінансування або збільшення фінансування державних науково-технічних робіт за напрямками, які є найбільш затребуваними серед підприємств. У свою чергу, окремим господарським структурам слід підвищити свою інноваційну активність. Впровадження наукових і технічних новацій, спрямованих на підвищення ефективності виробництва, слід розглядати як одну з визначальних вимог розвитку.

Важливу роль у створенні сприятливого інвестиційного клімату відіграє організаційно-інформаційне забезпечення активізації інвестиційної діяльності. Сучасна система формування і передачі інформації, незважаючи на велику кількість наукових, освітніх і консультаційних установ, не відповідає потребам підприємств АПК і потенційних інвесторів. Серед причин, що обумовлюють такий стан, слід виокремити: 1) некоординованість дій наукових і освітніх установ; 2) хронічне недофінансування науково-технічних робіт у сільськогосподарських науках; 3) слабка співпраця підприємств АПК з науковими, дослідницькими і освітніми установами; 4) відсутність систематичної діяльності з пошуку і впровадження виробничих новацій. Вказані недоліки в поєднанні з недосконалим нормативно-правовим забезпеченням є істотними перешкодами активізації інвестиційної діяльності підприємств. Тому для залучення в галузь АПК відповідного обсягу інвестицій необхідне сприятливе інвестиційне середовище – як внутрішнє, так і зовнішнє.

Однією з причин скорочення вкладень у сільське господарство є збитковість виробництва. Недостатня інвестиційна привабливість аграрного сектору – це наслідок фінансової нестабільності, високої фондомісткості продукції, значної кредитної заборгованості підприємств, високого рівня зношеності основних засобів, низького рівня продуктивності праці. Проблема залучення інвестицій в АПК залишаються: нестабільна політична ситуація, постійна зміна й недостатність законодавчої та нормативно-правової баз, слабка кредитно-фінансова система та корупція.

У вирішенні проблем залучення і раціонального використання інвестицій певне місце належить виробничо-фінансовій інтеграції у формі агропромислово-фінансових груп (АПФГ). Необхідно зазначити, що організаційна структура АПФГ створює сприятливі умови для інноваційної діяльності. У складі АПФГ може бути кілька інноваційних організацій, які розробляють різні напрями науково-технічних програм та ініціюють технічне й технологічне оновлення АПК регіону [4].

З метою зміцнення національного інвестиційного потенціалу в агропромисловому комплексі України економічна політика держави має бути спрямована на вирішення таких найгостріших проблем: забезпечення правової бази формування сприятливого інноваційно-інвестиційного клімату АПК України; забезпечення соціально-економічних умов освоєння новітніх розробок і використання досягнень світового сільськогосподарського машинобудування; зміцнення виробничої бази та організацій з відтворення основних фондів; створення інфраструктури ринку.

Отже, для забезпечення підприємств АПК повноцінним функціонуванням необхідно щорічно забезпечити активний приплив інвестицій і поступальне збільшення їхнього обсягу, що неможливо без максимального залучення іноземних інвестицій. В умовах, що склалися, для залучення іноземних інвестицій в аграрні підприємства необхідно розробити комплекс заходів, спрямованих на поліпшення інвестиційного клімату, стабілізацію правового середовища, забезпечення гарантій і страхування інвестиційної діяльності, вдосконалення системи стимулювання та податкових пільг з метою капіталізації прибутку і реінвестування доходів від іноземного капіталу. Водночас в умовах обмеженого доступу до фінансово-інвестиційного забезпечення постає проблема оптимізації використання інвестицій з урахуванням застосування прогресивних технологій та максимізації прибутковості від виробничої діяльності.

З моменту набуття Україною повноправного членства в Світовій організації торгівлі постала необхідність дотримання основних умов угод СОТ і виконання домовленостей, досягнутих у ході переговорного процесу щодо вступу України до СОТ з таких напрямків: доступ на ринок сільськогосподарських і продовольчих товарів; державної підтримки сільського господарства; санітарних і фітосанітарних заходів; експортної конкуренції в сільськогосподарській і продовольчій торгівлі.

Дотримання зазначених положень і посилення міжнародної конкуренції можливе лише на основі активізації інноваційної діяльності суб'єктів господарювання АПК, оскільки без цього стає неможливим забезпечення їхнього сталого розвитку й економіки загалом. Саме інновації виступають основним інструментом підвищення ефективності виробництва вітчизняних аграрних товаровиробників.

За таких обставин найважливішою умовою забезпечення стабільного економічного зростання в Україні стає необхідність нагальної активізації інвестиційно-інноваційних процесів в АПК, докорінної модернізації технологічної бази та впровадження сучасних технологій і способів виробництва.

Масштабність і висока складність завдань забезпечення усталеного інноваційного розвитку економіки АПК об'єктивно зумовлюють зростання ролі й значення регулюючого індикативного впливу держави на процеси, які відбуваються у цій сфері.

Інноваційна діяльність в аграрному секторі України на даний час не сформована і не відповідає рівню інноваційних процесів країн-учасниць СОТ, що в свою чергу ставить під загрозу його конкурентоспроможність.

Так, у 2009 р. серед головних інноваційних напрямів інвестування коштів було придбання нової сільськогосподарської техніки (31%). У такі інновації, як механізація та автоматизація робіт, упровадження нових технологій, енергозбереження, підвищення безпеки праці й навчання персоналу кошти вкладали лише 1–3% респондентів. У 2009 р. 46 % сільськогосподарських підприємств взагалі не вкладали інвестицій, а значить і не фінансувало своєї інноваційної діяльності. Поясненням цьому є наявність негативних факторів, які гальмують процес інноваційного розвитку аграрного сектора. На нашу думку, основна причина інноваційного гальмування цієї галузі – відсутність досвіду ведення інноваційної діяльності.

Національна академія аграрних наук України перебуває в пошуку шляхів інноваційного розвитку. Створено спеціалізований Інститут інноваційного провайдінгу, який визначено головним виконавцем програми науково-методологічного забезпечення інноваційного розвитку аграрної науки. За програмою у 2006–2010 рр. розроблено методичну базу переходу наукових установ та їхньої експериментальної бази на інноваційну модель функціонування і розвитку, яка забезпечує ефективну систему роботи науково-дослідних структур у ринкових умовах [2, с. 141–142].

Суттєвим фактором, що гальмує інноваційний розвиток, є відсутність відповідної законодавчої та нормативно-правової бази для регулювання інноваційної діяльності й посилення функцій контролю щодо її реалізації. Українське законодавство характеризується великою кількістю законів, підзаконних, нормативних актів міністерств і відомств щодо поняття інновації та інноваційної діяльності, що є негативним явищем, оскільки відсутня логічна послідовність в їхньому виданні та узгодженість між ними.

Фактори гальмування інноваційного розвитку сільськогосподарських підприємств в Україні такі:

*нормативно-правові*: недосконала законодавча та нормативно-правова база регулювання інноваційної діяльності; невирішеність земельного законодавства; відсутність цільових регіональних програм;

*організаційні*: відсутність інформаційно-консультаційних центрів; недосконала організація роботи спеціалізованих ринкових структур (агротехнопарки, агротехнополіси, інкубатори); відсутність чіткої інноваційної політики в аграрній сфері; невідповідність методів управління сільськогосподарським підприємством вимогам зовнішнього середовища; низький рівень корпоративної культури; відсутність оперативної інформації про кон'юнктуру ринків; слабо розвинутий рівень технологій маркетингу;

*економічні*: гострий ціновий диспаритет; високі ставки за кредитами; мінімальний обсяг бюджетних дотацій на інноваційні проекти; недосконала система оподаткування;

*наукові*: скорочення наукового кадрового потенціалу; проблеми у сфері підготовки кадрів вищої кваліфікації; низький рівень освіченості робочої сили;

*соціально-економічні*: відсутність внутрішніх фінансових ресурсів; застарілість технічної бази; удосконалення розвитку лізингових операцій; наявність економічного ризику; низький рівень прибутковості.

Основною умовою здійснення інноваційної діяльності аграрного підприємства є наявний інноваційний потенціал, нарощування якого може здійснюватися насамперед через розвиток компонентів його внутрішнього середовища, складовими якого є наявний ресурсний та організаційний блоки.

Низький рівень ресурсного потенціалу на аграрних підприємствах гальмує розвиток інноваційних процесів, це пов'язано з багатьма проблемами, а саме: посиленням процесів деградації земельних угідь, матеріальним станом суб'єктів господарювання і недостатньою інформованістю їх щодо новітніх вітчизняних розробок. Тому виходом з такої ситуації є вдосконалення політики підтримки з боку держави: надання податкових пільг фізичним та юридичним особам, які за власні кошти впроваджують заходи захисту земель, збільшення бюджетних асигнувань на технічне переоснащення, створення системи державного цільового кредитування, вдосконалення амортизаційної політики, створення Регіональних центрів інноваційного розвитку АПК.

Загострюються проблеми підготовки та закріплення кваліфікованих кадрів, здатних реалізувати інноваційні проекти на організаційному й виконавчому рівнях. Це пов'язано з особливостями аграрного

сектору економіки країни, а саме: сезонним характером сільськогосподарського виробництва і залежністю результатів господарювання від природних факторів, мізерною заробітною платою, низьким рівнем соціальної інфраструктури села. Вирішення цієї проблеми вимагає передусім з боку держави вирішення проблеми розвитку сільських територій, а саме: запровадження спеціальних програм підвищення рівня зайнятості сільського населення; надання державної допомоги випускникам вищих навчальних закладів, які працюватимуть у сільській місцевості; посилення інноваційної ролі аграрної науки і освіти.

В умовах насичення ринку благами, збільшення товарної пропозиції, зменшення попиту та загострення конкуренції на аграрному ринку потрібно вдосконалювати сільськогосподарський продукт, поліпшувати його якість, урізноманітнювати асортимент. За цих умов провідним принципом інноваційного розвитку стає ринкова потреба, а механізмом його здійснення – сукупність маркетингових заходів.

Однією з причин кризового стану агропромислового комплексу України є неефективна й недосконала система менеджменту на всіх рівнях управлінської вертикалі. Тому виникає необхідність впровадження нових підходів до стратегії управління інноваційною діяльністю в АПК, бо саме за рахунок інноваційних перетворень аграрний бізнес України може мати конкурентні переваги на світовому ринку.

Проблема конкурентоспроможності на світовому ринку полягає не лише в тому, що розвиток науки і науково-технічних розробок держава практично фінансує за мінімальним рівнем, а й в тому, що наука і аграрна економіка розвиваються різними шляхами. Адже значна кількість конкурентоспроможних розробок, виконаних науковцями, не мають практичного застосування в галузях аграрної економіки через фінансову і технічну відсталість підприємств. Це вкрай ускладнює розвиток трансферу технологій та інновацій з використанням ринкових заходів, оскільки інноваційна діяльність опинилася значною мірою поза межами ринкових відносин.

Наукові установи НААН характеризуються потенціалом нагромадженої наукової бази: знань, кадрів, дослідницьких технологій. Але слабкою ланкою НДУ є інноваційність наукових розробок, їхня конкурентоспроможність і бізнес привабливість. Розвиток наукових установ потребує створення механізму трансферу інновацій, відпрацювання інструментарію маркетингу та консалтингу, переходу на ринкове замовлення інноваційної продукції суб'єктами підприємницької діяльності [2, с. 143].

Безумовно, центральне місце в інноваційній системі займає підприємництво, яке формує попит на інноваційну продукцію, перетворює знання в інноваційний капітал. Україні необхідно сповна використовувати світовий досвід застосування інноваційної моделі розвитку економіки, невід'ємним елементом якої є венчурне підприємництво. Створення індустрії венчурного фінансування, її розвиток відповідно до потреб інноваційного виробництва сприятиме не тільки виведенню аграрного бізнесу країни на вищий рівень, а й забезпечить прорив вітчизняних технологій на міжнародні ринки.

Отже, для досягнення конкурентоспроможності продукції АПК на внутрішньому і світовому ринках особливо актуальною стає проблема переведення аграрної економіки на інноваційну модель розвитку. Її вирішення значною мірою забезпечуватиметься створенням спеціальних інноваційних структур, головним завданням яких є сприяння розвитку інновацій, їхнє розповсюдження і впровадження у виробництво.

Отже, найефективнішими способами активізації інноваційного розвитку в аграрному секторі економіки, виходячи зі здійсненого аналізу існуючих і потенційних проблем, є формування та реалізація державної політики інноваційного розвитку АПК, відповідно до якої державні органи влади матимуть змогу застосовувати нові ринкові інструменти щодо підтримання й розвитку інноваційної діяльності аграрних підприємств, а саме:

- удосконалення земельних відносин (створення ринку землі);
- розроблення й удосконалення інноваційних програм;
- активізація інноваційної діяльності у сфері оподаткування та кредитування;
- формування відповідної інфраструктури ринку сільськогосподарської продукції;
- вирішення проблеми розвитку сільських територій.

Аналіз викладених вище даних свідчить про необхідність підвищення ефективності використання існуючих ресурсів та розвитку інноваційного потенціалу підприємствами аграрного бізнесу. Подальший розвиток сільського господарства, особливо в умовах членства в СОТ, вимагає посилення ролі підтримки, що надається в межах «зеленого кошика». Таким чином, з метою підвищення рівня сільськогосподарського виробництва підприємствам слід максимально ефективно освоювати кошти, спрямовані на розробку і впровадження інновацій.

З метою зміцнення національного інвестиційного потенціалу в аграрному бізнесі України економічна політика держави має бути спрямована на вирішення таких найгостріших проблем:

- забезпечення правової бази формування сприятливого інноваційно-інвестиційного клімату АПК України;
- коригування системи податкових пільг відповідно до вимог СОТ;
- освоєння новітніх розробок і використання досягнень світового сільськогосподарського машинобудування;
- збільшення вкладень в основний капітал;
- розвиток банківського кредитування АПК;
- розвиток фондового ринку та охоплення ним сільськогосподарських підприємств;
- сприяння залученню прямих іноземних інвестицій в аграрний сектор.

#### Література

1. Вітков М. С. Розвиток інвестиційної політики в сільському господарстві України / М. С. Вітков // Економіка АПК. – 2010. – № 3. – С. 54–57.
2. Володін С. А. Реалізація інноваційного потенціалу аграрної науки: проблеми і перспективи / С. А. Володін // Економіка АПК. – 2011. – № 7. – С. 139–149.
3. Гилка М. Д. Залучення прямих іноземних інвестицій в оновлення основного капіталу сільськогосподарських підприємств Чернівецької області / М. Д. Гилка // Науковий вісник Чернівецького університету. – 2010. – С. 105–109.
4. Дем'яненко М. Я. Стратегія розвитку агропромислового комплексу України / М. Я. Дем'яненко // Економіка України. – 2005. – № 7. – С. 112–118.
5. Копитко В. І. Особливості розвитку інвестиційних процесів в агропромисловому комплексі / В. І. Копитко, В. П. Кічор // Науковий вісник національного лісотехнічного університету України : зб. наук. праць. – 2007. – С. 110–117.
6. Крисанов Д. Ф. Іноземні інвестиції в агропродовольчому комплексі України / Д. Ф. Крисанов, О. М. Варченко // Вісник аграрної науки. – 2011. – № 1. – С. 71–74.
7. Крисанов Д. Ф. Проблеми залучення іноземного капіталу у вітчизняний агропродовольчий комплекс / Д. Ф. Крисанов, О. М. Варченко // Вісник аграрної науки. – 2011. – № 2. – С. 65–69.
8. Крючкова І. В. Вплив фінансово-економічної кризи на інвестиційну діяльність в Україні / І. В. Крючкова, Р. В. Попельнюхов // Фінанси України. – 2010. – № 8. – С. 66–71.
9. Майорова Т. В. Інвестиційна діяльність : навч. посіб. / Т. В. Майорова. – К. : Центр навч. літ-ри, 2004. – 376 с.
10. Панасюк О. Б. Залучення інвестицій в аграрний сектор економіки / О. Б. Панасюк // Економіка АПК. – 2010. – № 6. – С. 51–53.
11. Ярова І. В. Стан та перспективи розвитку інвестування в АПК [Електронний ресурс] / І. В. Ярова // Актуальні питання сучасної економіки : матеріали I Всеукр. заоч. наук.-практ. конф. – Режим доступу : <http://udau.edu.ua/library.php?pid=647>